

Бейімбет Майлин

Майль улъ Вежин

Майль улъ Вежинмет 1900-жылы тууган. Ата-анасы кечээки жылдын узине сазынан четимеги тегеси тини голында тара...

Вежинмет 3-4 сылында «Кыргыз» газетине келип кыргыз тилинде жазып чыккан адебиеттери...

«Кыргыз» газетинин редакциясында 14-3-санында «Кыргыз» мектебинин редакциясында кызмат кылганда...

«Кыргыз» мектебинин редакциясында кызмат кылганда «Кыргыз» газетине катары «Кыргыз» газетинин редакциясында кызмат кылганда...

«Кыргыз» газетинин редакциясында кызмат кылганда «Кыргыз» газетинин редакциясында кызмат кылганда...

«Кыргыз» газетинин редакциясында кызмат кылганда «Кыргыз» газетинин редакциясында кызмат кылганда...

ТҮНҢҒЫШ КҮРБАН

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН

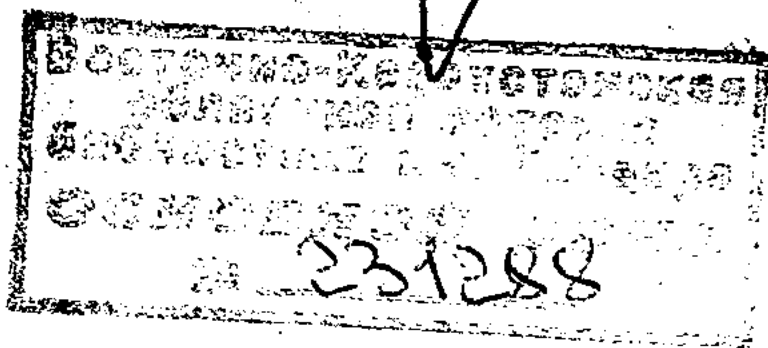
ТҰҢҒЫШ ҚҰРБАН

(белгісіз шығармаларының жинағы)

Құрастырған және алғы сөзі мен түсіндірмелерін жазған
Қазақстан Журналистер одағы сыйлығының лауреаты

Серікқали Байменшин

АЛМАТЫ «РАУАН» 1994

Б. Майлин. Тұңғыш құрбан — Алматы: Рауан, 1994. — 254 бет.

Бейімбет Майлин төл әдебиетімізді түү биікке көтерісүмен бірге, қазақ баспасөзінің қалыптасуына, ілгерілеуіне үлкен үлес қосты. Бейімбеттің «Айқап», «Абай», «Қазақ» секілді алғашқы қазақ басылымдары мен кеңестік дәуірдегі беделді газет-журналдарда жарияланған ел мен жер, тіл тағдырына қатысты проблемалық көсемсөздері мен очерк-мақалалары қазіргі кезеңнің тыныс-тіршілігімен де үндесіп тұр. Сондықтан біртума қалам қайраткерінің ешқандай жинағына бұрын-соңды еңбеген деректі туындыларының бір бөлігін жеке кітапқа топтастырып (әрі жазушының жүз жылдық мерейтойына орайластырып), оқушы игілігіне ұсынып отырмыз.

М $\frac{4702250206-056}{404(05)-94}$ 231-95

ISBN 5-625-02540-1

© Майлин Б., 1994

КІРІСПЕ

Атажұрты ерте таныған атайы жазушы, қазақ көркемсөзінің хас шеберлерінің бірі Бейімбет Майлиннің өмірбаяны да, шығармашылық қызметі де оқырманға жақсы таныс. Жазушы шығармашылығы жөніндегі іргелі зерттеулерді айтпағанда, оның көпшілікке танымал төл шығармалары-ақ әлдеқашан қалың оқырманның рухани игілігіне айналды.

Алайда, отызыншы жылдардың ойраны Бейімбет еңбектеріне елеулі зиянын тигізгенін атап өткен жөн. Соның салдарынан танымал қаламгердің кезінде көпшілікті тамсантақан талай туындысы қолды болып кетті, бірқатар шығармалары газет-журнал беттерінде үзінді күйінде қалып қойды. 1961—1964 жылдары «Жазушы» баспасы шығарған алты томдық, 1979 жылы шыққан «Қызыл жалау», сексенінші жылдардың орта шенінде жарық көрген бес томдық кітаптарында Бейімбет Майлиннің негізінен көркем туындылары топтасқан. Ал көсемсөздік шығармалары газет-журналдарда ара-тұра жарық көргені болмаса, жеке жинақ болып шыққан жоқ.

Міне, сол себепті де, оқырман назарына ұсынылып отырған бұл кітап Б. Майлин мұрасының осы уақытқа дейін оқырманға белгісіз болып келген бөлігін қамтиды. Яғни, «Тұңғыш құрбан» — 20—30-шы жылдардағы баспасөз беттерінде жарияланған күйінде қалған, осы кезеңде араб және латын қаріптерімен жарық көрген кейбір кітаптарында шыққан мақалаларының, очерктерінің және басқа журналистік туындыларының жинағы. Бұлардың бірде біреуі осы уақытқа дейін Бейімбеттің жұртқа белгілі кітаптарына енгізілмеген.

Жинақ үш тараудан тұрады. Бірінші тарауда өмірбаян деректері, шығармашылық қызметі жайында Бейімбеттің өз пікір-тұжырымдары берілген. Екінші тарауға қаламгерліктің алғашқы кезеңіне тән шығармалар топтасқан. Үшінші тарау жазушы өмірінің соңғы кезінде жазған мақалалары мен очерктерін қамтиды. Кітап соңында әрбір туынды жөнінде түсініктеме берілді.

Бейімбет сынды аса өнімді жазған қаламгердің белгісіз туындыларын бір жинаққа сыйғызу мүмкін емес. Демек, жазушы-журналистің архив қойнауында жатқан туындылары баршылық. Оларды оқырман назарына ұсыну — болашақтың үлесінде.

Құрастырушы.

...Бұл ҚазАПП-тың қыспағының үдеп тұрған кезі еді. Мен сол кезде көзге шыққан сүйел сықылдандым. Мені ҚазАПП-тың кейбір басшыларынан «сында жүр» деп қараушылар да болмай қалған жоқ. Тап VIII кеңес съезінің тұсы еді-ау. ҚазАПП маған рапорт жаз деп тапсырды. Мен жаздым. Рапорт беруім керек емес еді демеямін, ҚазАПП жұмысының методын айтпақшымын. Әйтпесе лепіртпе, жалаң рапорттың орнына күрделі, көркем шығарма апарып, съезге тартқан болсақ, қандай бағалы болған болар еді.

Рапорт осылай басталды. Бірсыпыра жастарға жалаң рапорт жазу жолын Сәбит екеуміз көрсетіп беруден сау емеспіз, Ілияс та осының маңында. Сол кездегі галет-журналдың беті шұбарланған өлеңмен толды. Ұзыннан ұзақ поэмалар басталды. Көбі жастардікі еді. Оларды тәрбиелеп үйрету, мынауың былай деу болмады. «Жасасын» деген өлеңді баспаса басқарма басындағылардың өздеріне кәдік секілді еді. ҚазАПП-тың ұраны сондай, «жастардың өсуіне бөгет болдың» деп жағасынан ала түскендей еді.

Осыдан барып өлеңнің құны кетеді. Басылған өлеңді көргенде, басынан аяғына бір көз жүгіртіп, оқушылар «не айтатының мәлім» деп сыдыртып өте шығатын болды.

Мұның бәрін не үшін айтып отырғанымды екі оқушы түсінер деймін: Рас, сол 30-жылдан бастап мен өлеңді қойыппын.

Әдебиеттегі керекті жанрдың бірі қара сөз болса, сол бізде көшеулеп өріс ала алмай келді. Оңай өлең жазып әдеттенгендерге қара сөз жазу ауыр көрінеді. Бірақ оқушылардың тілегі күннен күнге өсіп, көркем шығарманы керексінді. Оқушыларымыздың бұл тілегін елемеу бізге үлкен күнә еді. Мен қара сөзге айналдым...

Бейімбет Майлин.

ЖАЗУШЫНЫҢ ЖАН СЫРЫ

«МЕН ҚАЛАЙ ЖАЗДЫМ?»

«Қалай жаза бастадың?» деген сұрауға жауап беру үшін өмірдің өткен кезеңдерін бір шолып өтпесе болмайды. Шыны, бұл ескерілмей жүрген тақырып еді. Оқушыларға пайдасы тиетін жері болса, ойда қалғанды жинастырып көрейік.

Мен ауылда өскен адаммын. Егін салып, шөп шауып, мал соңында салпақтаған Мырқымбайдың бірімін. Бір жасқа жетпей әкем өлген екен, үлкен шешем қолына алып тәрбиелепті. Жұмыстан қалт етіп қолым босаса, мені молдаға қарай сүйреу шешемнің әдеті еді. Шаншар молда деп атанған бір ноғай молда болды. Біздің ауылда бірталай жыл тұрды. Бар білімі «Бақырғанды» әндетіп оқыту еді. Сол молдадан хат таныдым. Сол молдадан «Бақырғанды» оқуды үйрендім. «Бақырғанға» басқа қыссалар жалғасты. Қол тигенде, жұмыстан босап ауылға келгенде өлең кітаптарын оқуды әуес көрдім. Баяғы мені оқытуға құмартқан үлкен шешем де өлеңге өте әуес адам еді, ескі қыссаларды тыңдап болып, бірер күрсініп алып, өзі өлең айтар еді. Кейде маған қарап күлімсіреп:

— Қарағым-ау, сен жоқта мен саған өлең шығарып қойдым, — дер еді.

...Әлі есімде. Қырық құрау жұлдыздай тесік, қиқайған қара үйіміз бар еді. Қырық күн шілдеде біздің үйіміздің ортасына от жағылады. Таңның сәрінен тұрып, қара құманды оттың қозына көме түсіп, дәулетті үйлердің «мынаны істеп тастаңыз» деп берген жүнін түтіп отырып әжем ыңылдап ән салатын:

«Өміріме көргенім күндік, құлдық,
Бұл жалғанда бар ма екен біздей мұндық?»..

Ұйқылы — ояу жатқанда құлаққа тиетін өлең осы еді. Өзі шығарды ма, әлде есітіп үйреніп алды ма, әйтеуір осы өлеңді аузынан тастамайтын. Тыңдап жата-

сың да, осы өлеңді қайта айтасың. Басқа өлеңдер де жалғаса келе береді. Кітаптан оқыған өлеңдердің көбі ойында жатталған болады, оларды еске түсіресің. Сөйтіп, өлеңге құмартқандық өзінен өзі бастала береді. Бұл өзімше-бірінші баспалдақ еді.

Ауылымызда Көмек дейтін кісі болған. Баларақ кезімде өзім де көрдім. Сол кісінде ақындық бар еді. Ел арасында «ақын Көмек» деген атты да алып жүрді. Біреуді жамандауға, мақтауға, күлкі қылып өлең шығаруға бұл кісі өте шебер болған.

«Жаппас» дейтін ел бұл кісінің нағашысы екен. Жаппастың елін аралап жүріп, бір атақты адамның үйіне қонып отырғанда:

— Бізге бір жұмбақ айтып кетіңіз, екінші келгеніңізше шешіп қояйық, — деп жабысады білем. Көмек сонда:

«Арсыздан туған екен алты бала,
Ат қойған «қымтамас» деп оған жаңа...» —

деп, өздерін тәлкектеп өлең шығарып кетеді.

«Әкенің құны бар ма арбасқандай?
Итерсем, тұра қалып жармасқандай?
Құрбыңнан кем туғызған құдайдан көр,
Ортасын мұрыныңның мен басқандай?!» —

деп бір айтысқан адамын тәлкек қылады...

Хат таныған соң, өлеңге әуестік қоздаған соң Көмектің осы сияқты ұсақ өлеңдерін жинап жаттайтын болдым. Көмектің жазып қалдырған өлеңдері өте көп еді. Шынында ол кезде жалғыз мен емес, хат танитын адамдардың бәрі-ақ бас қосқан жерде Көмек өлеңін айтуды әдет қылып еді. «Өлең деген нәрсе қадірлі болады екен-ау!» деген ұғыныс сол кезде-ақ пайда бола бастаған секілді еді.

Бұл менің 20-ға жетпеген кезім. Бұған қазір көп жылдар болды. Хат танығанмен одан әрі кететін дәрмен менде болған жоқ. Жұмыс соңында салпақтап жүре бердім. Жұмыстан қол босағанда, жұмысшылар бас қосып тыныққанда өлеңді ермек қылысады. Айт деп өтіңген соң айтасың. Өлең айтуды әдет қылған соң, тыңдаушыларды жалықтырмау міндетке айналған сияқтанады екен. Өне бойы бір өлеңді айта берсең, жалықтырасың ғой. Ендеше, жаңадан бір нәрсе табу керек. Ол қалай табылмақшы?

Көмектің өлеңінің көбі зармен келетін: өткен өмірін, балалық дәуірін суреттеп, елестететін. Осынысы сол кез-

де маған ұнаған сияктанушы еді. Осыны еліктеп бір нәрсе шығару керек болғаны ғой. Баяғы тыңдаушыларыма «жаңалық» іздеп жүріп, мен сол Көмектің сарынымен жер туралы оншақты ауыз өлең шығарыппын. Онымды тыңдаушылар қошуақ алып, «өлең шығаратын болыпты» деген лақапқа іліктірді. Шынында онымның өлендікке сәні жоқ еді, әйткенмен бірінші бастауым осы еді. Осыдан кейін шатпақтап өлең шығаруды әуес көріп кеттім. Ол кезде алған үлгім — «бергенді мақтаған, бермегенді жамандаған» өлеңдер болса да, неге екенін білмеймін, солардың жолы мені тартпады, мақтап өлең шығару менде болмады.

Біздің елде Әржікей дейтін өлеңші болды. Барлық кәсібі — байларды мақтап өлең шығару, байлардан ат міну, шапан кию еді. Осы Әржікейді тәлкек қылып, мысқылдап мен өлең жаздым. Бұл өлеңімді сол кездегі «өлең жаттаушылардың» бірсыпырасы жаттап алып айтып жүрді. Бұл — 1910 жылдардың шамасы еді...

Көрші елімізде «Арғынбай қажы» дейтіннің медіресесі болатын. Біздің ауылдан да бірен-саран адамдар сол медіреседе оқып жүретін. Солардың демдеуімен медіресеге кірдім. Ауыл медіресесі ғой, ішерлік тамақ болса, басқа қаржыға ділгерленбеуге болады екен. Сол медіреседе екі жыл оқыдым. Бұрынғыдан гөрі өлеңге кеңірек таныстым, Көмектің өлеңінен басқа да өлеңдер бар екенін білдім. Абай өлеңдері, Ахметтің «Қырық мысалы» қолға түсті. Осы жылдары «Айқап» журналы шығып тарады. «Айқапты» құмартып оқитын болдым. «Айқапта» басылған өлеңдерді еліктеп жазатын болдым. Бірсыпыра өлең жазып «Айқап» басқармасына жіберсем де, «басылмайды» деген жауап алдым. Сосын «Айқапқа» өлең жазуды доғардым. Басқа ұсақ хабарларымды, бірер «әңгімесымағымды» «Айқап» басып шығарды.

«Қазақ» газеті шығып тарады. Нөмір сайын болмағанмен, өлең басылып тұратын болды. Мен де жаздым. Талай жіберген өлеңдерім желге кетті. «Айқап» сияқты «басылмайды» деген жауапты беруге де сараң еді. Сөйтіп жүріп ақырында 1913 жылы сентябрь ішінде «Қазақ» газетінде «Ыштат» деген өлеңім басылып шықты. Осыдан былай оқта-текте бір өлеңім басылатын болды.

Февраль өзгерісі кездесті. Бұған шейін менің оқыған мектебім, алған тәрбием жоғарғы айтылғандар ғой. Орыс әдебиетіне танысу дегеннен құралақан болатымын. Орысшаның сөзі түгіл, қарпін зорға танитын кезіміз ғой ол. Сондықтан февраль өзгерісін қалай ұғынып,

оны қалай жырлау белгілі еді. Ұлтшыл әдебиетпен ғана суғарылған соң, одан басқа көргенің болмаған соң, ол кезде ел ішінде жастарды баулып, түсіндіріп, ұлтшылдық жолдың терістігін ұғындырушы болмаған соң, қайтесің, адасасың; соқыр болған соң, алдында тұрған жалғыз соқпаққа жабысасың...

Ой тудырған Октябрь төңкерісі болды. Қазақ ұлтшылдары Октябрді балағаттап қарсы алса да, осында қандай сыр бар деген іздену пайда болды. Әйткенмен, тап сол кезде осындай ізденген жастардың шөлін қандырарлық, сілтеу берерлік әдебиет қазақ тілінде болмады. Қазақстанда кеңес үкіметі бастап құрылған жылдары Байтұрсынұлы большевик партиясына кіріп, облыстық комитет атынан: «қазақ туысынан коммунист, қазақта мал ортақ, жан ортақ, қонақасы ортақ» деп жазды. Ізденіп ойға түскен жастардың бұ да басын қатыратын, адастыратын жұмыстың бірі еді. Шынын айту керек, адастық қой.

18—19-жылдары ірі қаріппен басылған орыс тілінде үндеулер басылып жүрді. Бізбен көрші поселкеде Иван дейтін таныс жігітім бар еді. Қалада ақтарға қарсы отряд түзеліп, әлгі Иван сол отряд бастықтарының бірі болды. Ірі қаріппен басылған үндеулерді, ұсақ кітаптарды беріп тұратын болды. Шөлдесе, шындап жабысса, адам таппақ қой, орысшаны оқып, шала-пұла түсінетін болдым. Бір жыл ұдайымен әурелендім. 20-жылдары әжептәуір түсіне бастадым. Осыдан бастап қаламымның бағыты өзгерді, мен басқа жол таптым, адасқанымды сездім. Осы жылдардан бастап мен өз табымның жолына бұрылдым. Ескі тәрбиеден сол жылдардан бастап мүлде тазарып кеттім демеймін, бірақ шындап бұрылдым, қаталасқанымды сезе бастадым, әлден келгенше тазаруға тырыстым...

Бір жылы қаңғалаңдап «Ғалия» медресесіне барып іліккенмін ғой. Төрт ай оқып, ауырып шығып кеткенмін. Аздап татар әдебиетіне танысқанмын. Әңгіме, өлендерін қолға түсіріп, оқып жүретінмін. Соған еліктеп әңгіме жазу, пьеса жазуға әурелендім. 18—19-жылдардан бастап ұсақ әңгімелер жазатын болдым. Сол кездері жазған әңгімелерімнің бірі — «Шұғаның белгісі» еді. Бастап жазғанымда ұзақ еді, 22-жылы «Қызыл Қазақстан» журналына басарда өңдеп, бірсыпыра қысқартып тастадым.

Театр кітабына бірінші жазғаным «Неке қияр», «Жат

сабақ» дегендер еді. «Жат сабақты» артынан өзгертіп, «Шаншар молда» деп атадым.

1922 жылдан бастап газет қызметіне кірдім. «Еңбекші қазақта» 7—8 жыл қызмет істедім. Одан кейін баспа жұмысына шықтым. Мектеп, көріс (курс-құрастырушыдан) дегендерін біздің қолға тиген емес. Жазу соңына түсіп отырған кезім де жоқ, отыруға уақыт та жоқ. «Аттың жалында, атанның қомында» сияқты, мұрсаң келгенде бір нәрсе жазған боласың, оны өңдеуге, кестесін келтіруге көбіне уақыт жоқ.

Бұл күнге шейін ұзақ әңгіме, өлең жаза алғаным жоқ, оның да басты себебінің бірі — жазуға арналған уақыттың аздығы, кеңсе жұмысының босатпайтындығы.

Менің бұл күнге шейін жазған тақырыбым — ауыл туралы ғана болып келді. Өндіріс өмірін суреттеуге мен әлі күнге шейін кірісе алғаным жоқ. Өйткені — әлі күнге өндіріс өмірімен таныстығым жоқ. Жазуымдағы басты кемшілігімнің бірі осы деп білемін. Ендігі бір тілегім — осы кемшілігімді жоюға күш салу...

Адамға өз өмірін жазудан ауыр нәрсе жоқ қой әйткенмен «ҚазАПП» тойына арнап тапсырған соң жазып отырмын. Бұл өмірдің ішінде жастардың үлгі қылып ұстай қоярлығы да шамалы. Әйткенмен бары осы.

(«Жаңа әдебиет» журналы, № 6—7, 1931 жыл, 25—28-беттер).

* * *

...«СҚ»¹ мәжілісін жалғыз маған арнап отырған сияқты. Бұл мен үшін ғана емес, бүкіл Қазақстан кеңес әдебиеті үшін істеліп отырған құрмет деп ұғам.

Өздеріңізге белгілі, соңғы уақытта әдебиетіміздегі табыстарымызбен қатар кемшіліктеріміз де болды. Бұл кездегі бірсыпыра кейін қалу себептерімізді Әйтiке жолдас (Әйтiке Мұсаұлы — «Социалды Қазақстан» газетінің сол кездегі редакторы-құрастырушыдан) айтып өтті.

Мен соңғы кезде іздене бастадым. Февраль айында Шымкенттегі қорғасын зауытына бардым. Бірақ тек бару, кеңсесін аралаумен жұмыс бітпейді екен. Мұны соңғы уақытта білдім. Бұрын «түтін, мәшине» дейтін едік, ол жетпейді екен. Мен Шымкентте алғашқы 10—15 күнде кілең цифр құшақтап жүрдім. Одан түк болмады. Одан соң Қонысбек бригадасын бөлек алдым.

Қонысбекпен құрдас шығып, киімнің ішкі бауындай

¹ «Социалды Қазақстан» газеті.

сырласып, араласуым ерекше жақсы болды. Бұдан алған материалым маған «Қызыл жалау» деген роман жазуды ойландырды. Кешегі колхозшылардың зауытқа келіп жұмысшы болған күнін көрсетсем жақсы болар деп білдім.

Бірақ Алматыға қайтқан соң жазуға кірісу қиын соқты. Кемістігім бар екен, сондықтан Қарағандыға бардым. Онда барған соң геройларым кеніді, материалдарым толықты, 2 ай жатып іске кірістім. Басын колхоздан бастап 100 бет жаздым. Мен колхоз өз ауылым ғой, жақсы білермін деп батырлық жасағанмын. Бірақ артынан қарасам, колхоз құрылысынан шала сауат екенмін. Тіптен байқап қарасам, 2—3 жыл бұрынғы ағаш белсенділерді жазуға айналып кетіппін. Сондықтан колхозға қайтадан аттануға тура келді. Колхозбен де атүсті сөйлесіп түк шықпайды екен. Жітіқара колхозшыларымен қуа сөйлескенімде, «әлдене жазады» дегендей қымсынып жүрді. Одан соң өзіміздің ауылдағы перегибке ұрынған, қазір жөнделген бір колхозға бардым. Әсіресе қызығы, өте таныс колхозшылар кездесті. Қырман үстінде колхоздан сабақ алдым. Бір ай жатып ойдағыдай араластым, керек материалдарымды барынша толықтырдым.

Тек жазушымын деп жатпай, жұмыстарына жәрдем бердім. Менің көмектесетінімді білген соң, райком бұрынғы өкілін басқа жаққа ауыстырып, мені мандатсыз өз өкілі етті.

Мен қашаннан «СҚ»-ға жазып тұруға үйренгенмін. Сондықтан бұл жолы да сол міндетімді ұмытқаным жоқ. Енді «Қызыл жалауды» жазып шығуым керек. «Қызыл жалау» — колхоз. Олардың жұмысшылары шартпен Қарағандыға барады. «Қызыл жалау» бір жағынан колхоз болса, екінші жағынан Қарағандыдағы көшпелі қызыл туды көрсетеді.

Қарағанды бірсыпыра жазылды, колхоз жағын қайта тағы жазамын. Өйткені, бастапқысы жарамады. Романымның қашан бітері белгісіз. Әзірге бастап қойған «Қырман басы» деген 5—6 табақтай әңгімемді бітіріп беремін. Бұл әңгімемде көшпенділермен бірге колхозға кіріп кеткен қылмысты байлардың ашылғанын, олардың қырманмен бірге тазарғанын көрсетпекпін.

Жалғыз мен емес, өсіп келе жатқан қазақ кеңес әдебиетін сыйлағандарыңызға рахмет!»

(«Бас жазушымыз Бейімбетке құрмет»)
(атты мақаладан, «Социалистік қазақстан») 3 қараша 1993 жыл).

«ЕКІ ОҚУШЫҒА ЖАУАБЫМ»

«Ойнап сұрағанға шындап жауап бер» деген бұрынғының мақалы бар еді. Съезд қарсаңында екі оқушы маған ашық хат жазып, бірнеше сұрақпен көміп, жауабын тез беруімді өтінген екен. Мен кезінде жолаушылап жүрдім де, жауабын кешіктіріп бердім.

Екі оқушының хатында, менің алдыма тартылған сұрақ, сырт қарағанда қораш сықылданғанмен, қазбалай келе қомақтанып, көлемдене түсті: алғаш қалам ұстаған кезімнен бастап соңғы кезге шейінгі жазғандарымның бәрін көзден көшіріп, бұлдыр, күнгірт, салақтау жерлері болса, бәрін саралап алуым керек болды. Оған уақыт тар. Сондықтан бұл жолғы жауабым қысқа ғана.

Өлеңнен бастайын. Екі оқушы менің өлеңдерімді сүйіп оқитындарын айтып, соңғы кезде өлеңді тастап кетуімнің себебін сұрапты. Еңбегімді бағалағаны үшін екі оқушыға мың рахмет. Бірақ менің жазған өлеңімнің ішінде таңдай оярлық тәттісі бола қойды ма екен. Жазып жүргеннің өзінде де мен сол өлеңдеріме тым қорашсынып қарайтын едім. Қаншама тәуір етіп жаздым десем де, артынан өзім оқығанда соның бірдемесі жетпегендей, оқушыларға дөкірт, оғаш көрінетін сияқтанып тұрушы еді. Оның үстіне сол жазғандарымды кезінде иә жақсы, иә жаман деп пікірін айтқан оқушылар да бола қоймады. Мен аң-таң болып жүрдім.

Кезені келгенде сыншылар туралы да сөйлей кетейік. «Сыншы» атаулы көп жылдарға шейін мен туралы ауызын ашпай келді де, 30-шы жылы бірден тарпа бас салды. Екпіндері қатаң, өкшелері қисық келді. Менің шығармаларымды сынағанда менің өз басымның өткендегі кейбір қаталықтарыма байланыстыра сынады. Өңімді теріске айналдырушылық болды. «Ол кешегі пәленше еді ғой, бүгін неғып мұндай бола қалды, мұнысында бір гәп бар» деп сығалады.

Менің жақсы нәрселерім болса, оң аяқпен ысыра салған секілденіп, бұдан 15—20 жыл бұрын жазғандарым болса (шынында соны жаздым ба, жоқ па, ол өз алдына сөз (соны сүйреп әкеп додаға салу басталды. Бұл ҚазААП-тың қыспағының үдеп тұрған кезі еді. Мен сол кезде көзге шыққан сүйел сықылдандым. Мені ҚазАПП-тың кейбір басшыларынан «сында жүр» деп қараушылар да болмай қалған жоқ. Тап VIII кеңес съезінің тұсы еді-ау, ҚазАПП маған рапорт жаз деп тапсырды. Мен жаздым. Рапорт беруім керек емес еді демеймін, ҚазАПП

жұмысының методын айтпақшымын. Әйтпесе лепіртпе, жалаң рапорттың орнына күрделі, көркем шығарма апарып, съезге тартқан болсақ, қандай бағалы болған болар еді.

Рапорт осыдан басталды. Бірсыпыра жастарға жалаң рапорт жазу жолын Сәбит екеуміз көрсетіп беруден сау емеспіз. Ілияс та осының маңында. Сол кездегі газет-журналдың беті шұбарланған өлеңмен толды. Ұзыннан ұзақ поэмалар басталды. Көбі жастардыкі еді. Оларды тәрбиелеп үйрету, мынауың былай деу болмады. «Жасасын» деген өлеңді баспаса басқарма басындағылардың өздеріне кәдік секілді еді. ҚазАПП-тың ұраны сондай, «жастардың өсуіне бөгет болдың» деп жағасынан ала түскендей еді.

Осыдан барып өлеңнің құны кетеді. Басылған өлеңді көргенде, басынан аяғына бір көз жүгіртіп, оқушылар «не айтатының мәлім» деп сыдыртып өте шығатын болды.

Мұның бәрін не үшін айтып отырғанымды екі оқушы түсінер деймін: Рас, сол 30-жылдан бастап мен өлеңді қойыппын.

Әдебиеттегі керекті жанрдың бірі қара сөз болса, сол бізде кешеулеп өріс ала алмай келді. Оңай өлең жазып әдеттенгендерге қара сөз жазу ауыр көрінді. Бірақ оқушылардың тілегі күннен күнге өсіп, көркем шығарманы керексінді. Оқушыларымыздың бұл тілегін елемеу бізге үлкен күнә еді. Мен қара сөзге айналдым. Сонда осы олқылыққа түгел тығын болдым деп мақтанатын кісің мен емес, менікі — шығармамның түрін бір өңкей соған қарай аударып көру еді. Аудардым да. Жаман болсын, жақсы болсын сол 30-жылдан бері қара сөзбен едәуір нәрсе жазып тастаған сияқтымын. Бұдан былай да қолымнан келгенше, күшті осы қара сөзге салсам ба деймін. Өлеңнен гөрі істелуі ауыр болғанмен, икемім осыған ауды.

Ауыл маңын айналақтауға келейін. Сымағұл «ауыл жазушысы» деп айтты екен деп, оған жабысқан мен жоқ. Сымағұлдың сынының қаншалық құнды екендігі қазір мектеп балаларына да мәлім. Ауыл маңынан айналақтап шыға алмауым: бірінші, мен жете таныспаған нәрсеменді жазуға тым шорқақпын. Ауыл өміріне әріден таныспын. Ауыл өміріндегі түрлі кемшіліктерді, жолсыздық жұмыстарды мен көркем сөзбен айтып беруге күштарландым. Екі оқушы бұл жөніндегі менің еңбегімді тым асыра бағалаған секілді: менің қаламым ауыл тұр-

мысын түгелінен «қазып жазып, қамтып ала алған» жоқ. Ауыл тұрмысынан жазылатын сан түрлі көріністердің әлі мұрты да шағылған жоқ, Ауылдағы ұлы өзгерісті, күн сайын құлпырып шығып жатқан мыңдаған жаңа адамдардың пішінін көркем әдебиетте көрсету үшін әлде болса да қаламды қадай түсу керек болар. Олай болса, бірер жазушыны «ауылды айналақтадың» деу қаншалықты орынды болар екен?

«Ауыл», «өндіріс» деп бөлшектеудің керегі болар ма екен?

Менің мұнымнан өндіріс туралы қалам тартпаймын дегендік шықпасын. Жоғарыда да айттым: жете таныспаған нәрсемді көпіртуге аулақпын деп, мен 33-жылға шейін өндіріс орындарымен араласып, ондағы ұлы құрылыстың қызуына пісе алмадым. Оған себеп мен 33-жылға шейін арқандаулы кеңсе қызметкері болдым, ешқайда бұра баса алмадым. Демалысты да сирек көрдім. Осымен жазуды сиретіп алған кезім де болды.

33-жылдың басында мен қорғасын зауытына бардым. Бұл жазушылық жолымды бірінші ізденіп шығуым еді. Көп нәрселер көрдім. Таныса келе бағалы шығармалар беруге болатындығын байқадым. Өндіріс туралы бұл күнге шейін қалам тартқандардың көбі құр «түтін бұрқылдатып», өндіріс өмірін көркем әдебиетте суреттеу жөнінде үлкен қылмыс істеп жүргенін анықтағандай болдым. Бұл мені көре салып, кере құлаш роман жазудан сақтады. Өндіріс құшағына толық кіріп, техника тілінен хабары болмаған адамға ондай құнды шығарма бере қою оңай көрінбейді. Мен мұны қиынсынып өндірістен қашқам жоқ, көп жатып, ұзақ танысып, көлемді нәрсе жазуға менің сол барған жағдайым мүмкіндік бермеді: мен сол жолы «С. Қ.» басқармасының тілшілік міндетін арқалап барып ем. Қарағандыға да осы ретпен бардым.

Әйткенмен өндіріс орындарында көргендерімді бүгіп қалғаным жоқ. Өткен жылғы «С. Қ.»-ды оқып отыратын жолдастар білсе керек (соның ішінде хат иесі екі оқушы да білер), өндіріс өмірінен бірсыпыра очерк, қысқа әңгімелер жаздым. Қызып кеткенде өлендетіп жібердім. Олай болса, өндіріс туралы мені қалам тартпады деу, ескермеді, көрмеді деу маған ауырлау тиеді.

Өндіріс өмірінен көлемді әңгіме жазудан да сау емеспін. «Қызыл жалау» деген бір романымды былтыр бастап, қазір соның үстіндемін. Аяқталып та келеді. «Бітіп, дайын тұр» деп айтуға аузым бармайды. Әлде болса көп

өндеп, тереңдетуді тілейді. Оның үшін өндіріс орнына барып, ұзақ уақыт болып, бітіріп қайтуым керек. Жаңа құрылыстың түрлі саласын қаншалықты жазғандығымды осы кітабыммен көрсете алсам деген ойдамын.

Мырқымбай отағасына келейік. Бұл кісі туралы көп сөйлеп тұрудың қанша қажеті бар. Бұрынғы өмірі оқушыларға таныс. 30-жылдан бергі жазғандарымның ішінде «Мырқымбай» деген ат кездеспесе, одан маған да, оқушыларға да келетін кемшілік жоқ-ау деймін. 30-жылға шейін партия ұранын қолына ұстап, бай-кулакқа шабуыл салып келген Мырқымбайды колхоздасу дәуірінде бой бағып қалды ма деп күмәндануға онша орын жоқ. Мен Мырқымбайды ауыл іскерлерінің ішіндегі үлгілі, жігерлісі ғып көрсетуге тырысып жүруші ем. Менің Мырқымбайым екі оқушының байқауынша әр дәуірде әр түрлі пішінде болған секілді.

Кеңес үкіметі орнасымен бірден жүз процент санасезімі толып, іскер болып кету Мырқымбайға ауыр еді. Бірақ соңғы жылдары мен жазған Мырқымбай үлгілі, іскер пішінін алған секілді. Оған ауылдың сөзі куә, ауыл өмірінде бірсыпыра жерлерде колхозшылар бірін-бірі еркелетіп, сүйкімді атпен атайын дегенде «Әй, Мырқымбайым-ау» дейді екен. Бұл «сүйгенін сипадым дейдінің» кебі ғой.

Мұны не үшін айтып отырмын. Мұны айтып отырғаным — Мырқымбай бұрынғы жігерін, іскерлігін үдетпесе, кеміткен жоқ. Мырқымбай қалқозшы көпшілігінің ішінен шыққан үлгілі іскердің пішіні. Олай болса, мен Досанды, Әпенді, Жанболды тағы басқаларды жазсам, Мырқымбайды ұмытқан болмаймын, әлі де болса сол Мырқымбай образын тереңдетіп, созып келе жатқан болам.

Қысқаша осылар шығар деймін. Жауап хатым бірер мекемеге жазатын есепті баяндама тәрізденіп құрылды. Бұған сұрау өрісі әкеп соқты.

Сондықтан жазуымның жалпы түрі, маңызы туралы сөйлеуді кейінге қалдырып, мен жауап хатымды аяқтадым.

(«Социалды Қазақстан», 12 маусым, 1934 ж.)

ІСКЕР, БАЙСАЛДЫ СЫН КЕРЕК

Екпінді колхозшылар, білек сыбанып берекелі іске жұмылған белсенділер, олардың артель дәулетін өркендетуде жатып ішер жалқаулармен, жалған белсенділермен күресі — міне менің шығармаларымның тақырыбы колхоз шаруасының осындай өмірі. Қазақстан Мемлекеттік театрында апрельдің орта шенінен бері қойылып келе жатқан «Талтаңбай» комедиясында әлгі мәселелер қозғалады.

Қазір баспаға әзірлеп отырған «Қырманда» атты повестің де негізгі арқауы сол. «Қырманда» повесін орысшаға аудару мәселесі де сөз болып отыр. Өз ата-бабам шаруа семьясынан. Колхоздарда жиі болам, сондықтан да ауыл өмірін тәп-тәуір білем.

Біздің Қазақстанда өнеркәсіп алыптары салынып жатыр ғой; ол жайлы біздің бергеніміз де, білгеніміз де шамалы. Өнеркәсіптің тамырын басып, тынысымен танысуымыз керек. Танысып қана қоймай, социализмнің осындай ірі құрылыстарын асса Одаққа, қалса Қазақстанға паш етуіміз керек.

Өткен жылы бастаған «Қызыл жалау» атты үлкен романымда өзімнің байырғыдан суреттеп келе жатқан қаһармандарым — колхозшылардың Қарағанды құрылысындағы өмірін сөз қылмақпын. Таяуда ғана үш ай боп қайттым Қарағандыда.

Кешікпей қайта бармақпын; ұзаққа бармақпын. Өйткені кейіпкерлерімнің өмір кешкен ортасын жете зерттемей тұрып, айқын да ажарлы шығарма туғыза алмаймын ғой.

Социалистік құрылыстың алға басуымен бірге біздер, жазушылар да ер жетіп, есейіп келеміз. Біздің әдебиет басқа ұлт республикалар әдебиетінен бәлкім қалықта шығар, бірақ бұл дағы сан һәм сапа жағынан өсіп, өркен жайып келеді.

Өткен жылы (1933) қазақ жазушыларының небәрі алты-жеті ғана шығармасы баспадан шықты. Ал биыл съезд қарсаңында он бір кітап шықпақ. Көбі поэмалар мен өлеңдер. Сапа жағынан алғанда оның қайсыбірі тым жақсы. Мәселен, Жароковты алайық, 1932 жылға дейін бұрқыратып көп жазды, бірақ анығын айтуымыз керек, берекесіздеу жазды. Оның «Күн тіл қатты» атты соңғы поэмасы көркемдік қасиеті жағынан үздік шығарма. Мүсіреповтың «Талпақ танау» әңгімесі кесек туынды болмаса да, стильдік жағынан өте әдемі.

Тіл ұстарту мәселесіне енжар қарау — біздің басты мініміз. Сөз саралауда қанша талпыныс болғанмен, кедір — бұдырлық, дөп баспаушылық әлі де жеткілікті. «Қырманда» повесін күнделікті ішін-ара түзетулерін былай қойғанда, қаламды батыра қайтадан бес-алты рет қарап шығып, жөндедім, өзгерттім.

Көп жазасың, көп үңілесің. Баршамыз да солаймыз. Өйткені үйрене беруіміз керек, әлі балдырғанбыз ғой. Ал бізді үйретер іскер, байсалды сын болса, әлі жоқ. Анығына келгенде, бізде көбінекей сын емес, жеке басыңның авторға қатынасын білдіретін рецензия ғана баршылық. Жақсы көрсең — жер-көкке сыйғызбай мақтайсың; жек көрсең — жер-жебіріне жетіп даттайсың. Терең де байсалды сынға зәруміз. Ол бізге өте қат. Біз оған сусап отырмыз. Менің ойымша съезд бұл мәселеге тиісті серпіліс жасар.

(«Қазақ әдебиеті» газеті, 23 мамыр 1958 ж.)

Мынау кім жатқан, әлеумет,
Жас қабірді жамылып?
Мұнша ардақты кім еді,
Тұрсыңдар бәрің жабығып?!
Жалғызы ма еді біреудің,
Тілеп алған зарығып?
Байы ма еді бұл елдің,
Құрметтейтін жабылып?
Би мен бектің бірі ме ед,
Жылардай жұрты сағынып?
Ханзада яки сейіт пе,
Қараша шулар қамығып?
Жоқ әлеумет,
Бұл жатқан:
Жалғыз да емес,
Бай да емес,
Би де емес,
Бек те емес,
Сейіт те емес,
Хан да емес,
Бусанып жатқан жас қабір.
Иесін мұның айтайын:
Мақсұтты ұлттың жолында,
Туын ұстап қолына,
Жас өмірін пида етен,
Жар-жолдасын күйзелткен.
Алаштың адал баласы,
Армансыз өлген данасы!
Жүректен жалғыз оқ тиген,
Жаза баспай дөп тиген,
Алаштың бұл құрбаны,
Аяулы жолдас, Қазы жас,
Қош бауырым, жолдасым!
Армансыз сенің өз басың,
Қабыл болып құрбаны,
Алашты Құдай оңдасын!..

Міржақып Дулатов.

**АЛҒАШҚЫ КЕЗЕН
АДЫМДАРЫ**

ТҰҢҒЫШ ҚҰРБАН

Соңғы жалпы қазақ-қырғыз сиезінің қаулысы бойынша, Семейде атты-жаяу милиция құрылған еді. Мұны соңғы кезде, большевиктер ұнатпай, «Ойыныңды тоқтат, мылтықты бер» деп мінез көрсетіп жүрді. Оған біздің милиционер-қорғаушылар өз жүректерінде ұлт сақтаудан басқа ешкімге қастық қылатын ниеті болмаған соң, қарсы да келмеді, ойынын да тоқтатпады.

6-наурызда таңертеңгі сағат 9 шамасында Алаш қаласында мылтықсыз ойнап жатқан атты қорғаушылардың жанына 10-15 солдат келіп, еш себепсіз мылтықты бір-екі басып қалады. Ешкімге оқ тимейді. Мылтық дауысы шыққан соң, бірлі-жарымды жігіт қашуға айналғанда, милиция бастығы, учительская семинария шәкірті Қазы Нұрмұқамбетұлы жігіттерге айқайлап: «Қайда барасыздар? Жазықсыз өлсек өлейік, бәрімізді қырма» деп, тоқтау айтып, өзі орнында тұрады. Сол арада мылтық үсті-үстіне атылып, Қазының өзіне де, атына да оқ тиеді. Оқ жүректен тиген. Есіл жас сол арада жан тапсырады.

Марқұмның жолдастары ботадай боздап, басын құшақтап, шуылдасты. Көрген естіген жан қайғырды... Ертеңіне халық көп жиналып, жаназасы шығарылды.

Алғаш Алаш жолында құрбан болған жас бағыланды ұмытпасқа белгі болып қалсын деп, екі рет суретке басылды (бірі қанды киіммен жатқан халінде, екіншісі халық жаназа оқып сапта тұрғанда, табыттағы жатқанын).

Қабірге қойып, құран оқылып болғаннан кейін, Шәкәрім ақсақал халыққа қарап сөз сөйледі:

«Әлеумет! Мына жатқан кім, білесіңдер ме? Бұл ұлты үшін шыбын жанын құрбан қылған Алаш азаматының тұңғышы. Мұны өлді демендер, бұл өлген жоқ. Бұл бүгінгі және мұнан соңғы «ұлтым» деген азаматтар, мына мен сияқты болып, «ұлтым» дендер деп, өзінің ұлт-

шылдығын сөзбен емес, іспен көрсетті. Марқұмның аты да Қазы еді. Қазы-би деген сөз. Қазы билігін айтып кетті.

Қарағым, Қазы, өліміңе өкінбе! Арманың жоқ: Құдай алдында да, жұрт алдында да сенің орның бөлек.

Оқығандар! Жастар! Мынау жолдастарыңды ұмыта көрмеңдер. Мұның үй-ішінің міндеті сендердің мойыңдарыңда. Бір кішкентай көзінің қарашығы (бір жасар ұл баласы) қалыпты. Соны тәрбиелеп адам қылу, бәрінің-барлық Алаштың мойнына парыз. Және өздерің де бұл оқиғаға қажымаңдар. Құдай тағала Алашқа шын ұл бергеніне бүгін ғана көзім жетті. Алпыс жасқа келгенде, мұндай ұлты үшін жанын қиып, құрбан болатын азаматты көремін деген үмітім жоқ еді. Көрдім. Енді бүгін өлсем де арманым жоқ.

Қарағым, Қазыжан! Қадіріңді біліп құрметтей алмасам, кешу қыл, қош! Қабірің нұрлы болсын!» — деді.

Жиылған әлеумет жылап-еңіреп жіберді.

Сонан кейін Міржақып (Дулатұлы) тұрып мынаны айтты:

Мынау кім жатқан, әлеумет,
Жас қабірді жамылып?
Мұнша ардақты кім еді,
Тұрсындар бәрің жабығып?!
Жалғыз ма еді біреудің,
Тілеп алған зарығып?
Байы ма еді бұл елдің,
Құрметтейтін жабылып?
Би мен бектің бірі ме ед,
Жылардай жұрты сағынып?
Ханзада яки сейіт пе,
Қараша шулар қамығып?
Жоқ, әлеумет,
Бұл жатқан:
Жалғыз да емес,
Бай да емес,
Би де емес,
Бек те емес,
Сейіт те емес,
Хан да емес,
Бусанып жатқан жас қабір
Иесін мұның айтайын:
Мақсұтты ұлттың жолына,
Туын ұстап қолына,

Жас өмірін пида еткен,
Жар-жолдасын күйзелткен,
Алаштың адал баласы,
Армансыз өлген данасы!
Жүректен жалғыз оқ тиген,
Жаза баспай дөп тиген,
Алаштың бұл құрбаны,
Аяулы жолдас, Қазы жас,
Қош бауырым, жолдасым!
Армансыз сенің өз басың,
Қабыл болып құрбаны,
Алашты Құдай оңдасын!...

Жиылған халық қамығып, көңілі босап көзіне жас алды. Бұлардан кейін Райымжан (Мәрсекұлы), Жанғали қажы, Мұстақым (Мадыбайұлы) сөз сөйледі.

Ақырында Қазының бірге оқып жүрген жолдасы Жүсіпбек (Аймауытұлы) еңіреп тұрып: «Жан бауырым, жолдасым! Қош бол, жасаған алдыңды өзіңе, артыңды бізге қайырлы қылсын! Талаптандың, оқып қатарға кірдің. Бұл күнде мынадай мезгілсіз қазаға душар болдың, өкінбе. Ұлтың үшін туып едің, ұлтың үшін өлдің. Кеудеңде бір-ақ арманың кетті. Ешкімге оқ атып, қылыш суыра алмай, жазықсыз оққа ұштың: тым болмаса ұлтыңның бақытының шетін көре алмай кеттің. Қош бауырым, жолдасым, қош!»,— деп көзінің жасын тыя алмай, сөзін әзер тоқтатты.

Сөйтіп, 7-наурызда, бейсенбі күні Алаштың тұңғыш құрбанын баянды сапарына жөнелтіп, жұрты тарқасты.

Сол күні біздің басшы азаматтар Қазының жолсыз өлгені туралы большевик бастықтармен сөйлесті. Олар: «Біз мұндай жұмысты істе деп, ешкімге бұйырғанмыз жоқ. Өз бетімен істеп жүрген бұзықтардың жұмысы» деп, оқ атқан солдаттарды айыптапты. Сонан кейін атушы солдаттар военно-революционный сотқа берілді.

Қазы марқұм жасы 22-де, Семей уезі, Еңірекей болысында, Сыбан деген рудан еді. Жасынан кедейлікпен алысып, талабымен оқып келіп еді. Семейден екі классты школды бітіргеннен кейін, бірер жыл бала оқытып, пұл жинап алып, 1915 жылы семинарияға түсті. Оны ендігі жылы бітіремін деп жүргенде, ұлт тілегін зор көріп, бірге оқып жүрген жолдастарымен милицияға жазылды. Қыс ортасынан бері атты милицияны басқарып тұрушы еді. Марқұм ақ көңіл, талапкер, жігерлі, ұлтшыл жас еді. Ұлтшылдығын көрсетті, ұлтының жолында жа-

нын құрбан қылды. Жасаған есесін толтырып, кейінгі жастардан орынбасар шығарсын.

Басшы азаматтарымыз және областной қазақ комитеттері кеңесіп, марқұмның басына тас қоюға және жақсылай белгі-бейіт салуға қаулы қылды. Қазының оқуға жасы жеткен бір інісі бар еді. Соны оқытуға стипендия ашты. Кәрі ата-анасына және қатын-баласына жеті мың сом ақша бермек болды.

Жастар ұйымы марқұмның жетісі толған күні жұрты шақырып, құран оқытты, дұға қылдырды.

Алаш аман болса, бұл тұңғыш құрбан ұмытылмас, тарихта аты қалар. Бірақ біздің бұдан үлгі алып, жүрегімізді соның жүрегіндей қылуымыз керек.

Рухың шат болсын, шейіт болған Алаштың бір баласы! Біз де сенің ізінде.

Қош жолдасым!

(«Сарыарқа», 1918 ж. 18 наурыз).

ӨҢГЕЛБАЙ

Өңгелбай биылғы сайлауда болыс болды. Мұның болыс болушылығына жұрттың көзқарасы бір-ақ түрлі: қайткенмен еті тірі, пысық, табанды. Олай деушілікке себеп — Өңгелбайдың азырақ шикілігі бар:

Бұдан 4-5 жыл бұрын қатардағы дәулетті үйдің бірі болған. Жалпыға келген жұт Өңгелбайды да ақ сирақ қылып кеткен. Әсіресе, өзі қатарынан мұның құлдилап кетуіне себеп: ол жылдар елде карта ойыны көп болып, Өңгелбай «көн» деп жүргенде малдың біткенін бір-ақ білген.

Өңгелбай жынынан айырылған бақсыдай бірер жыл бос жүріп байқаса да, қысқа жіп күрмеуге келмей бара жатқан соң ежелден келе жатқан ептілігіне салып, атқа мінген.

Түрлі жиналыстарда, ауылнай сайлауларында кедейдің жағына шығып, байларға шоқпар дайындаған.

Бұрын «кедей» десе жынданатын жұрт, осы күні «байсың» десе жым болып жүр ғой. Кедей мен байдың айырмасын жалпы жұрттың түсінуінше, малкеңді айдаған мырзалардың бүкіл малы жұтаса, «кедей» болып шыға келуі керек. Өңгелбайдың өзінің түсінігі де, Өңгелбай туралы жұрттың түсінігі де осы.

Кедей — жалшылар ұйымын сайлағанда Өңгелбай солардың қақ ортасында болған. Оған кейін тұр дейтін